

TÓTH GERGELY

**Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete:
a *Collectio scriptorum Hungaricorum****

Bél Mátyás (1684–1749), a jeles történész-polihisztor¹ forráskiadó munkássága kapcsán két művet szokott emlegetni a kutatás: az egyik az *Adparatus* 1735-től 1746-ig részletekben megjelent sokszínű gyűjteménye, a másik pedig a Johann Georg Schwandtner neve alatt napvilágot látott *Scriptores rerum Hungaricarum*, illetve eme kiadvány három kötetéhez Bél által írt előszavak.² Ám éppen a *Scrip-*

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Személyével kapcsolatos irodalom 1984-ig: BELÁK, Blažej [et al.]: *Matej Bel 1684–1749. Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*. [Martin], 1984.; a frissebb irodalomra l. TÓTH Gergely: *Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása. Bél eredeti elképzelései és az új kiadás terve* = Fons 2008. 425–443.

² A két munka: BEL, Matthias: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. I–II*. Posonii, 1735(–1746.); SCHWANDTNERUS, Johannes Georgius: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, partim ex Bibliotheca Augusta Vindobonensi eruti; partim antehac quidem editi, nunc vero ex rarissimis et optimis editionibus ab innumeris mendis vindicati... et cum amplissima praefatione Matthiae Belii... in hanc nitidissimam formam redacti. I–III*. Viennae, 1746–1748. A két kiadványra és benne Bél szerepére l. HAAN Lajos: *Bél Mátyás*. Bp. 1879. 55–59.; HÓMAN Bálint: *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században (1920)* In: Uő: *Történetírás és forráskritika*. Szerk. BÁRÁNY Attila. Máriabesenyő–Gödöllő, 2003. /*Historia Incognita* I. 6./ I. 335–357., itt: 349.; Uő: *A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon (1925)*. In: Uo. I. 363–408., itt: 378–380.; GÁRDONYI Albert: *A magyar történettudomány kezdetei*. = *Protestáns Szemle* 1926. 361–372. (az *Adparatus*ról nem szól, a *Scriptores*ben lévő, Bél által írt előszókat viszont – bár röviden és hiányosan – ismerteti); V. KOVÁCS Sándor: *Elvesztettek hitt decasok Bél Mátyás kéziratok Adparatusából*. = *MKsz* 1973. 150–157; WELLMANN Imre: *Bél Mátyás (1684–1749)*. = *Történelmi Szemle* 1979. 381–391, itt: 391; MARSINA, Richard: *Matej Bel ako historik a editor*. In: *Matej Bel. Doba – život – dielo*. Ed. Ján TIBENSKÝ. Bratislava, 1987. 238–246; KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. ³1996. 148.; SZABADOS György: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Bp. 2006. 173–177; TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *A magyarországi neolatin irodalom kutatása a 18. században*. = *ItK* 2006. 233–256., itt: 238–239. Újabb kiadása: KNAPP Éva–TÜSKÉS Gábor: *Sedes Musarum. Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*. Debrecen, 2009. /*Csokonai Könyvtár* 44./ 48–83.; ERŐS Vilmos: *A XVI–XVIII. századi történetírás. (II.)* = *Világosság* 2009. Ősz, 127–137, itt: 130.

tores első kötetében Bél említést tesz egy mindeddig nem ismert vállalkozásáról is:

„Jómagam, amikor VI. Károly császár felséges kedvezéséből ki lettem választva erre a pályára, a honi történetben olyan tárgyköröket tűztem magam elé, amelyek az *Új Magyarország ismertetése*, e hatalmas és nehezen legyűrhető munka mellett magukban foglalták az írók egyfajta gazdag *gyűjteményét* is, illetve a *magyar történelemhez való előmunkálatot*. A császár nemcsak tudott e vállalkozásokról, hanem pártolta is ezeket. Már megkezdtem a szerzők vizsgálatát, akiket számos kötetbe rendeztem: de ekkor lépten-nyomon késedelmet szenvedtem el, akadályok kerültek utamba, ezer meg ezer nehézség merült fel. Ilyen helyzetben volt a vállalkozásom, amikor a halál váratlanul elragadta a felséges császárt, munkálkodásunk egyetlen, ugyanakkor hatalmas erejű oltalmazóját. Fölöttébb gyászos esemény volt ez egész Európa számára, amely hazámat új és veszedelmes háborúba sodorta – bár még a török veszedelem is alig csitult el –, ami pedig engem illet, hátráltatta munkáimat (különösen az *Új Magyarországét*, amelyen éppen akkor lázasan dolgoztam), a *Magyar írók gyűjteményét* pedig végleg kiütötte a kezemből.”³

Az idézetben három munkára utal Bél: elsőként nagy országleíró-történeti művére, a *Notitiára*,⁴ majd egy bizonyos „magyar írók gyűjteményére”, végül pedig a fent már említett *Adparatusra*. A „magyar írók gyűjteménye”, vagyis a *Collectio scriptorum Hungaricorum*,⁵ amint az alábbiakból kiderül, Bél különálló kiadvány-

³ „Ipse egomet, cum augustali D. Caesaris, Caroli VI. indulgentia, in hunc campum fuisset prolectus; eos mihi, in Historia Patria, designaveram circulos, qui, praeter *Notitiam Hungariae Novae*, opus vastum et refractarium; locupletem quandam *Scriptorum collectionem*, *Adparatum* item *ad Historiam Hungaricam*, complecterentur. Conscio haec non modo, sed etiam propitio, numine Caesaris suscipiebantur. Iam vero, auctorum, quos in Tomos numerosiores digesseram, recognoscendorum initium feceram; cum remorae undique se ingerere, obices poni, et sexcenta sufflamina alia, ex aliis subnasci, coeperunt. Ita cum se rationes instituti nostri haberent; mors, Augustum Imperatorem, unicum studiorum nostrorum, idemque validissimum praesidium, nec opinato, rebus humanis exemit. Tunc vero demum, funestissimus, toti orbi Europaeo, eventus hic, sicuti patriam nostram, Turcica tempestate vix dum composita, novo ac pernicioso bello implicuit: ita studiis quoque meis, *Hungariae* in primis *Novae*, cuius tunc fervebant operae, sufflamen posuit; *Collectionem* vero *Scriptorum Hungaricorum*, prorsus e manibus mihi elisit.” BEL, Matthias: *Praefatio ad Lectorem*. In: SCHWANDTNER: *i. m.* (2. jegyzet) I. i–xxi., [továbbiakban: BEL: *Praefatio (I.)*] itt: iv–v. Fent idézett fordítása: BÉL Mátyás: *Előszó*. Ford. TÓTH Gergely. In: *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok I.* Vál., szerk., utószó: TUSKÉS Gábor. Bp. 2010. /Magyar Remekírók. Új folyam/ 666–685, itt: 669–670.

⁴ BEL, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam, tertia, Cis-Tibiscanam, quarta, Trans-Tibiscanam: universibus XLVIII. Comitatus designatam, expromit... I–V.* Viennae Austriae, 1735–1749(?).

⁵ Nem „hivatalos” cím – pl. az alább ismertetett tervezetben Bél nem is ad meg pontos címet. Mivel azonban a fent idézett előszóban így nevezi, ráadásul az eredetiben is kurzíválja (ahogyan azt szabályos címeknél szokta), „munkacímként” ezt használtuk a tanulmányban (az alábbiakban *Collectióként* hivatkozunk rá).

terve volt, amellyel azonban csak az előkészületekig jutott el. Szerencsére a munka tervezete fennmaradt, sőt, a tervezetben foglaltak részben meg is valósulhattak – bár nem úgy, ahogy Bél eredetileg elképzelte.

A Collectio tervezete és a benne szereplő művek

A lipcsei tudományos folyóirat, a *Nova Acta Eruditorum* 1748-ban mutatta be a Schwandtner-féle *Scriptores* addig megjelent első két kötetét. Ebben a recenziós fontos információt közöl az első kötet előszavában Bél által említett *Collectió*ról, ugyanis megjegyzi, hogy Bél ezen elhatározását Johann Gottlieb Buder ismertette művében, a *Bibliotheca historica selecta* c. munkában.⁶ Buder 1740-ben megjelent nagy bibliográfiai-historiográfiai művében valóban megtalálható Bél Mátyás tervezete, amelyet – a német történész közlése szerint – maga a pozsonyi tudós juttatott el hozzá.⁷

⁶ „Erat quidem Matthias Belius, Vir Celeberrimus, eruditorum atque Historicorum Hungariae facile princeps, qui, vivente adhuc imperatore Augusto Carolo VI., novam exactissimamque Scriptorum rerum Hungaricarum collectionem, observationibus passim suis illustratam, multis Tomis, meditabatur: quam doctissimi viri destinationem Buderus, Vir Cl. exhibitis simul singulorum voluminum argumentis, in Bibliotheca historica, non sine laudibus recensuit...” *Nova Acta Eruditorum anno MDCCXLVIII. publicata*. Lipsiae, 1748. mensis Aprilis, 193–205, itt: 194.

⁷ „Idem ad ornamdam Patriam suam huiusque historiam natus celeberrimus Belius, de conducendis in unum corpus exemplo Bongarsii praestantissimis historicis cogitat, Syllabumque eorum, quos coniungere apud animum constituit, benevole ad me misit, quem omnino inserendum hic putavi, enixe optans, ut nobiles Hungariae, aut bibliopolae prudentes et ad literariae rei commoda provehenda excitati, eodem nitore hosce egregios scriptores educant quo Palatini Socii, Mediolanenses, et ad posteritatem commemorandus Petrus van der Aa, Italicos producerunt.” STRUVIUS, Burcardus Gotthelfius–BUDER, Christianus Gottlieb: *Bibliotheca historica selecta in suas classes distributa. I–II*. Ienae, 1740. II. 1482. [A továbbiakban: STRUVE–BUDER.] Bél tervezetét l. uo. 1482–1484. A kötet az interneten is megtekinthető: <http://catalog.hathitrust.org/Record/001765231> A tervezetet Haan is olvasta és a benne szereplő műveket felsorolta Bél-monográfiájában (a Buder-szöveghely pontos közlése és bármiféle kommentár nélkül), de tévesen úgy tüntette fel őket, mintha az *Adparatus* majdani részei lettek volna. L. HAAN: *i. m.* (2. jegyzet) 57. Buder egyébként Burkhard Gotthelf Struve 1705-ben megjelent művét (*Selecta bibliotheca historica...* Jenae, 1705.) jelentette meg kiegészítésekkel. Struve és Buder munkájáról (egyben az utóbbi historiográfiai jellegű megközelítéséről), s a korabeli történelmi szakbibliográfiákról l. WITSCHI-BERNZ, Astrid: *Main Trends in Historical-Method Literature: Sixteenth to Eighteenth Centuries = History and Theory* Vol. 11. Beiheft 12. *Bibliography of Works in the Philosophy of History 1500–1800* (1972) 51–90, különösen 70, 84.

A Collectio tervezett kötetbeosztása (STRUVE–BUDER: i. m. (7. jegyzet) II. 1482–1484.)	A mű kiadásának további sorsa Bél munkásságban (BÉL: Adparatus..., i. m. (2. jegyzet), SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) I–III.)
I. köt. THURÓCZY J.: <i>Chronica Hungarorum</i> , és a teljes Bongars-kötet	SCHWANDTNER: i. m. I.
II. köt. A. BONFINI: <i>Rerum Ungaricarum decades</i> (és az 1581-es Zsámboky-féle kiadás többi darabja)	–
III. köt. – RÉVAY P.: <i>Centuriae</i> – C. JONGELINUS: <i>Catalogus Palatinorum</i> – RÉVAY P.: <i>Commentarius</i> – „ <i>addentur analoga</i> ”	SCHWANDTNER: i. m. II. 602–837. SCHWANDTNER: i. m. II. 838–859. SCHWANDTNER: i. m. II. 416–485. SCHWANDTNER: i. m. II. 486–601.
IV. köt. ISTVÁNFY M.: <i>Historiae</i>	–
V. köt. – C. ENS: <i>Commentaria</i> – NADÁNYI J.: <i>Florus Hungaricus</i> – L. TUBERO: <i>Commentarii</i>	– – SCHWANDTNER: i. m. II. 107–381.
VI. köt. – J. SOMMER.: <i>Reges Hungariae</i> – S. TAURINUS: <i>Stauromachia</i> – N. GABELMANN: <i>Monomachia</i> – J. CSERNOVICIUS: <i>De bello Pannonico</i> – C. SCHESAEUS: <i>Ruinae Pannonicae</i>	(Az <i>Adparatus</i> meg nem valósult folytatásában) <i>Adparatus</i> , Dec. II. (III.) Mon. III. (nem jelent meg) <i>Adparatus</i> , Dec. II. (III.) Mon. IV. (nem jelent meg) <i>Adparatus</i> , Dec. II. (III.) Mon. VII. (nem jelent meg) <i>Adparatus</i> , Dec. II. (III.) Mon. VI. (nem jelent meg) <i>Adparatus</i> , Dec. II. (III.) Mon. V. (nem jelent meg)
VII. köt. – BETHLEN F.: <i>Historiae</i> – BETHLEN J.: <i>Rerum Transilvanicarum Libri IV.</i> – L. TÖPPELT: <i>Origines</i> – SZAMOSKÓZY I.: <i>Analecta</i>	– – – –
VIII. köt. – J. LUCIUS: <i>De Regno Dalmatiae...</i> – RÁTTKAY Gy.: <i>Memoria Regum...</i> – ANONYMI <i>nuperus tractatus de Bosnia</i>	SCHWANDTNER: i. m. III. 1–465. – –

A tervezet alapján megállapítható, hogy Bél a magyar történelemmel kapcsolatos legfontosabb elbeszélő forrásokot kívánta megjelentetni, Thuróczytól Nadányi Jánosig, vagy éppen Johannes Luciusig. A nyolckötetesnek szánt sorozatban többféle rendezőelv érvényesül: egyrészt kronológiai – amennyiben a korábbi szerzőkkel kezdi, s halad a későbbiek felé –, másrészt különböző tematikai csoportosítások. A harmadik kötetben Révay Péter művei vannak összegyűjtve (illetve a Révay *Monarchiájával* együtt megjelent Jongelinus-mű), az ötödik kötetben kisebb, 16–17. századi munkák (bár itt a két kortörténet, azaz Ens és Tubero műve mellé nem annyira illik Nadányi *Florusa*). A hatodik kötetben kizárólag verses (epikus), de történeti tárgyú művek szerepelnek. Végül két, „földrajzi” szempont alapján összeállított kötet következik – a hetedikben az erdélyi történetírók, a nyolcadikban pedig a Dalmáciával, Horvátországgal, Szlavóniával, illetve Boszniával kapcsolatos történeti munkák szerepeltek volna. Bél a tervezet végén azt írja, hogy mindegyik művet előszóval, jegyzetekkel kívánja kiadni, vagyis az *Adparatus*ból is ismert módon kívánja közölni a szövegeket; emellett azt is ígéri, hogy a legnagyobb gondossággal fogja átfésülni őket, a szöveghibákat kijavítandó.⁸ Az egyes művekhez kisebb megjegyzéseket is fűz arról, hogy melyik kiadásukat akarja közzétenni, s hogy milyen (formai) módosításokat, illetve kiegészítéseket (jegyzetek stb.) kíván a szöveg közlésénél végrehajtani (ezeket alább részletesen ismertetjük).

A forráskiadvány-tervezet előzményeinek, mintáinak felkutatásában fontos lehet Bél 1744-ben írt egyik levele. Azt írja benne ugyanis – a *Collectióra* utalva –, hogy a magyar írókat olyan nagy gyűjteményben szerette volna kiadni, „amely Muratoriéval versengett volna”.⁹ Ezek szerint Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) nagy forráskiadvány-sorozatát, a *Rerum Italicarum scriptores*¹⁰ követendő példának tartotta. Az itáliai történész hatását mutatja egyébként a kötetek tematikus-kronológikus összeállítása, továbbá az előszó és a jegyzetek ígérete is; de a „mintakövetés” még egyértelműbbnek tűnik, ha az *Adparatus* megvalósult decasaival hasonlítjuk össze az itáliai forráskiadványt (az egyes művek elé írt előszók és azok tartalma stb.). Mindazonáltal, bár Bél többször is nagy tisztelettel emlegeti Muratori mun-

⁸ STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) 1484.

⁹ L. Bél Mátyás levelét Andreas Mohrnak. Pozsony, 1744. jún. 25. In: *Bél Mátyás levelezése*. Kiad. SZELESTEI N. László. Bp. 1993. /Magyarországi tudósok levelezése 3./ nr. 855.

¹⁰ MURATORI, Lodovico Antonio: *Rerum Italicarum scriptores, ab anno aerae Christianae quingentesimo ad millesimumquingentesimum, quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex Ambrosianae, Estensis, aliarumque insignium bibliothecarum codicibus...* I–XXV. Mediolani, 1723–1751. Megjegyzendő, hogy Buder a *Collectio* tervezetének közlése előtt szintén a Muratori-féle sorozattal példálózik (l. a 7. jegyzetet), amihez gyaníthatóan Bél adta neki az ötletet (nyilván úgy, hogy a Budernek írt levélben ugyancsak Muratori munkájához hasonlította a sajátját). A *Scriptores* I. kötetének előszavában viszont Bél már abban bizik, hogy a Schwandtner nevét viselő kiadvány fog Muratori munkájával „versengeni”. L. BEL: *Praefatio (I.)*, *i. m.* (3. jegyzet) xviii., fordítása: BÉL: *Előszó, i. h.* (3. jegyzet) 682. Mindez együttesen jól jelzi, hogy Bél szemében etalonnak számított az itáliai vállalkozása.

kásságát,¹¹ természetesen nem feltétlenül, sőt bizonyosan nem csupán a *Rerum Italicarum scriptores* volt az egyetlen mintája. A pozsonyi tudós igen tájékozott volt az európai történettudomány eme területén. A *Scriptores rerum Hungaricarum* elé írt, fentebb idézett előszavát azzal kezdi, hogy rámutat: a „legműveltebb nemzetek” már régóta elkezdtek saját történelmi emlékeik összegyűjtését.¹² Hogy pontosan mely művekre, vagy legalábbis mely szerzőkre gondolhatott, kideríthető abból a kis „szerzőkatalógusból”, amely az *Adparatus* előszavában olvasható:

„Mert biz mindeddig nem volt Magyarországnak akkora szerencséje, hogy Pistoriusokat, Frehereket, Goldastokat, Scharniusokat, Lindembrogokat, Reineckeeket, Reubereket, Meibomokat, Schiltereket, Menckéket, Struvékat, Petzeket tudjon felmutatni, mint Németország; vagy Muratorikat, mint Itália; Duchesne-akat, Labbékat, Baluze-okat, mint Franciaország; Camdeneket, Seldeneket, Felleket, Gale-eket, mint Anglia; Schottokat, mint Spanyolország, és Grotiusokat, mint a belgák, s nem dicsekedhet ezekkel a gyűjteményeivel, akik összességükben és egyenként különböző írók maradványainak összeállításával nemcsak megmentették a feledéstől, hanem dicsőbbé is tették népüknek történetét.”¹³

Részletes elemzésére e listának itt nincs hely, de tanulságait érdemes néhány mondatban összefoglalni. A legfontosabb jellemzője a felsorolásnak a német szerzők túlsúlya: Bél tizenkettőt sorol fel közülük, míg a többi nemzet írói összesen tesznek ki tízet. Az arányok azonban nem állnak messze a valóságtól – beszédes párhuzam, hogy Muratori szerint is a németek az elsők ezen a téren, s egyben „ragyogó példát nyújtanak” – számára is – arra nézve, mire képes a tudósok közössége, ha a nemzet dicsőségét öregbíteni kell.¹⁴ Német területen már a 16. század-

¹¹ Muratori a francia Saint-Germain-des-Prés bencés kolostor, illetve az ott szerveződő tudós történész közösség emblematikus alakját, a forráskiadásban és a diplomatikában egyaránt jelentős alkotó Jean Mabillont tartotta mesterének; de a *Rerum Italicarum Scriptores* megírásakor, amint arról alább szó lesz, a német történettudomány eredményeit is hasznosította. A saint germani bencésre, Mabillon itáliai hatására, illetve Muratorira I. FUETER, Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie*. München und Berlin, 1911. /Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Abteilung I/ 310–315, 318–320.; MOMIGLIANO, Arnaldo: *Mabillon's Italian Disciples*. In: UÓ: *Essays in Ancient and Modern Historiography*. Oxford, 1977. 277–293; BREISACH, Ernst: *Historiográfia*. Bp. 2004. 201; legújabbán ERŐS Vilmos: *A XVI–XVIII. századi történetírás (I.)*. = Világosság 2009. Nyár, 111–125, itt: 112–113.

¹² L. BÉL: *Praefatio (I.)*, i. m. (3. jegyzet) i.; fordítása: BÉL: *Előszó*, i. h. (3. jegyzet) 666.

¹³ BEL: *Adparatus...*, i. m. (2. jegyzet) I. *Praefatio*)(1^v; Fordítása: BÉL Mátyás: *Adparatus. Előszó*. Ford. DÉRI Balázs. In: BÉL Mátyás: *Hungariából Magyarországra felé*. Kiad. TARNAI Andor. Bp. 1984. 183–191, itt: 187.

¹⁴ „Germanica gens, quae reliquas procul dubio in eiusmodi aemulatione post se reliquit, illustre nobis exemplum ac documentum paravit, quid possit, et simul quid debeat Eruditorum Respublica ad suae nationis ornamentum, et laudem. Tot ac tantae veterum scriptorum utilissimae collectiones ibi factae posteros minime deterruerunt, quo minus nova in dies additamenta facerent, et adhuc faciant successu plane laudabili.” MURATORI: i. m. (10. jegyzet) I. *Praefatio* f[1]r.

ban megkezdődött a középkori krónikák és egyéb források kiadása. Ezek a formájukban, tartalmukban is jellegzetesen késő-humanista munkák – ide kapcsolhatók a Bél által felsorolt első hét német szerző forrásgyűjteményei – legtöbbször nem többek pusztán szövegközlésnél, s valójában nem ezek voltak a pozsonyi tudós mintái, csupán a hagyomány régiségét jelölik. A történeti források kiadása a 17. század végén vett újabb lendületet a Német-római birodalom területén, s már egy egészen más minőséget hordozott. A Bél által is említett Meibom, Schilter, Mencke, Struve, illetve az elsősorban filozófusként ismert Leibniz már forgatták a hollandiai jezsuita „bollandisták” és a francia bencés mauristák munkáit, akik a forráskritikát és forráskiadást a 17. század folyamán magas szintre emelték; némelyikük (pl. Leibniz) levelezésben is állt eme iskolák képviselőivel.¹⁵ Az új módszerek, s az új szemlélet egyértelműen tükröződik a felsorolt német szerzők munkáin: olyan forrásgyűjteményeket adtak ki (vagy éppen már korábbi gyűjteményeket jelentettek meg újra), amelyekben nagy hangsúlyt fektettek az egyes művek szerzőinek bemutatására, a művek értékelésére, a kiadáshoz felhasznált kéziratok bemutatására, a szöveget pedig kritikai és magyarázó jegyzetekkel és indexekkel látták el. A főleg középkori forrásokat magukban foglaló, egymásra is építkező, reflektáló, gazdag gyűjtemények – amelyek leggyakrabban a *Scriptores rerum Germanicarum* címet, illetve ennek variációit, bővítményeit tartalmazták – valóságos „műfajt” teremtettek. Struve, a jeles történész 1726-ban megjelent kollekciónak hosszú oldalakon tárgyalja a német *Scriptores*-eket, az 1740-es, fentebb említett *Bibliotheca historica*-ban pedig már tizenkilenc ilyen gyűjtemény van felsorolva (nem számítva a csak egyetlen tartomány, fejedelemség kútfőit bemutató, szintén német gyűjteményeket).¹⁶ Muratori egészen bizonyosan a német *Scriptores* műfaját vette át – erre előszavában, mint láttuk, határozottan utal –,¹⁷ vagyis egy olyan sorozatot indított el, amely Itália középkori történeti műveit volt hivatott magában foglalni. Megkockáztatjuk azt a kijelentést, hogy bizonyos ideológiai párhuzamosságok is megfigyelhetők a német *Scriptores*-ek és Muratori alkotása között: míg a németeknél az össznémet, birodalmi gondolat sejlik fel, addig Muratorinál Itáliának, mint hazának a képzete. Ami pedig Bélt illeti, megnyilatkozásaiból és

¹⁵ A történettudomány és különösen a forráskritika 17. századi fejlődésére l. KRAUS, Andreas: *Grundzüge barocker Geschichtsschreibung*. = Historisches Jahrbuch (88.) 1968. 54–77., különösen: 56–60.; WAGNER, Fritz: *Die Anfänge der modernen Geschichtswissenschaft im 17. Jahrhundert*. München, 1979. 19–25. Leibniz történeti munkásságára igen gazdag szakirodalom áll rendelkezésre. Kifejezetten forráskiadói tevékenységére – s a maurista Mabillonnal, illetve a bollandista Papebrochhal való levelezésére –, valamint általában a németországi forráskiadás Leibniz előtti történetére l. SCHRÖCKER, Alfred: *Leibniz als Herausgeber historischer Quellen*. = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 1976. 122–142., különösen: 130–131.

¹⁶ *Rerum Germanicarum scriptores aliquot insignes... primum collectore Joanne Pistorio Nidano...* Ed. Burcardus Gotthelfius STRUVIUS. Ratisbonae, 1717. I. a3^f–b2^f; STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) 776–842.

¹⁷ L. a 14. jegyzetet!

a *Collectio* tervezetéből arra következtethetünk, hogy egyszerre hatott rá a már hosszú múltra visszatekintő német forráskiadói hagyomány, és az e hagyományt követő Muratori óriási (a német előképeket is sok szempontból felülmúló) vállalkozása. Ezek a hatások ösztönözték egy, a teljes magyar történetírói korpuszt felölelő kiadvány elkészítésére.

Adódik a kérdés, hogy mi különbözteti meg a tervezett *Collectiót* az *Adparatus*-tól, egyáltalán miért akart Bél egy külön sorozatot indítani. Erre az *Adparatus* Bél által megfogalmazott célja adhat választ. Bél ugyanis az 1735-ben útjára indított forrásgyűjtemény előszavában világosan leírja, hogy az *Adparatus*ban azokat az – elsősorban kéziratos – forrásokat adja ki, amelyeket a *Notitia* készítése közben felkutatót és felhasznált.¹⁸ Az *Adparatus* tartalma ennek megfelelően igen vegyes (a címében is a *Collectio miscella* szerepel), a kiadott források között vannak országleírások, emlékiratok, naplók, jegyzőkönyv stb., ráadásul ezek mindenféle kronológiai vagy tematikus rend nélkül következnek egymás után. Ezzel szemben a tervezett *Collectió*ban Bél nem alkalomszerűen talált kéziratokat akart kiadni, hanem a legfontosabb honi elbeszélő kútfőket, jól átgondolt koncepció szerint. Hogy az *Adparatus* valósult meg, s nem a *Collectio*, annak részben bizonyosan anyagi okai voltak: az előbbi ugyanis Bél „dokumentumként” adta ki, s csak akkor köttette be (s készített hozzá mutatót), amikor összegyűlt a megfelelő mennyiség, így azt könnyebb volt finanszírozni; míg a *Collectió*val – például Thuróczy, Bonfini műveivel – nyilván nem lehetett ezt megtenni, s a nyolc kötetnyi sorozat eleve óriási összegeket igényelt volna.

Érdeemes megvizsgálni, hogy Bél mely műveket válogatta be a *Collectio* tervezetébe. Thuróczy János, Antonio Bonfini, illetve Istvánffy Miklós művei a tervezetben (1, 2, 4. kötet) nem okoznak meglepetést, hiszen ezek voltak az alapvető történeti elbeszélő kútfők a korszakban – legalábbis az 1730-as években, amikor a tervezet készült. Bél rosszállóan jegyzi meg az *Adparatus* elején, hogy egyesek úgy tartják: „Iliászt ír Homérosz után” az, aki e három szerző után „akár a maga, akár a mások munkáit ki akarja adni.”¹⁹ Természetesen számára is e három történetíró, illetve munkáik volt a kiindulópont a *Notitia* történeti részeiben, bár mindig törekedett azok adatait más kútfőkkel bővíteni, vagy éppen felülbírálni. Thuróczy *Chronica Hungarorum*át ama szövegváltozat alapján akarta kiadni, amely a Jacques de Bongars francia diplomata által összeállított *Rerum Hungaricarum Scriptores* (1600) című gyűjteményben van; sőt – amennyiben Bél szavait helyesen értelmezzük – a Bongars-kötet teljes tartalmát újra meg akarta jelentetni, amely gyűjtemény

¹⁸ BÉL: *Adparatus...*, i. m. (2. jegyzet) I. *Praefatio*)(1^{r-v}. A *Scriptores* harmadik kötetének előszavában ehhez hasonlóan nyilatkozik az *Adparatus* céljáról, ami nem más, mint hogy az általa használt kéziratos forrásokhoz a nagyközönség is hozzá tudjon férni. L. BEL, Matthias: *Lectori benevolo...* In: SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) III. i–xliv. [Továbbiakban: BEL: *Praefatio* (III.)] vii.

¹⁹ BÉL, *Adparatus...*, i. m. (2. jegyzet) I. *Praefatio*)(1^r. Fordítása: BÉL Mátyás: *Adparatus. Előszó...*, i. h. (13. jegyzet) 185.

akkoriban rendkívül fontos volt, ám egyre inkább hiánycikknek számított.²⁰ Bonfini művét átláthatóbbá akarta tenni, a 18. századi szövegkiadások normái szerint: a benne szereplő könyveket fejezetekre, azokat pedig paragrafusokra akarta felosztani, továbbá tartalomjegyzékekkel, és marginálisokkal akarta ellátni a szöveget (l. erre az *Adparatus* kiadási gyakorlatát). Gondolt továbbá a textusban hibásan szereplő tulajdonnevek javítására is. Az 1581-es Zsámboky-féle Bonfini-edíciót szerette volna újra kiadni, a benne szereplő többi szerzővel együtt.²¹ Végül a triász utolsó tagjának, Istvánffy Miklósnak a művét – amelynek a fontosságát sohasem kérdőjelezte meg, sőt folyton hangoztatta – a Bonfini kapcsán leírtakkal egyezően tagoltabbá és áttekinthetőbbé akarta tenni, s ami még érdekesebb, saját koráig szerette volna folytatni, igaz, csak „kivonatosan”. A szándék világos: a nagy tekintélynek örvendő Istvánffy – kisebb átfedéssel – a Thuróczy és Bonfini által a 15. század végéig vezetett honi históriát vitte tovább, így az ő kiegészítésével akarta Bél a magyar történeti hagyományt teljessé, folyamatossá tenni.²²

Révay Péter két műve ugyancsak bekerült a tervezetbe (3. kötet), ami több tényezővel is magyarázható. Egyrészt a *Commentarius* és a *Centuriae* új szemléletével, struktúrájával nagy hatást tett a kortársakra, sűrűn olvasták, idézték.²³ Bél

²⁰ A tervezetben Bél így ír Thuróczyról: „M. Ioh. Thurocz, Chronicon Hung. ex edit. Iacobi Bongarsii, sicuti ea prodiit, Francof. ap. haeredes Andreae Wechelii a. 1600. cum XX. scriptoribus aliis, eidem adnexis.” L. STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) II. 1482. Bongars kiadványa: *Rerum Hungaricarum scriptores varii...*, [ed. Jacques de BONGARS], Francofurti, 1600. Thuróczy krónikáját l. *uo.* 1–177. Kritikai kiadása: THUROCZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum. I. Textus*. Ed. Elisabeth GALÁNTAI, Julius KRISTÓ; II–III. *Commentarii*, Composuit Elemér MÁLYUSZ adiuvante Julio KRISTÓ. Bp. 1985–1988. /Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. [=BSMRAe] Series nova Tomi VII–IX./ Bongars kiadványára l. BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Bp. 1975. 220–221, illetve újabban SZABADOS: *i. m.* (2. jegyzet) 90. Bongars kiadványának hiánycikké válására l. BEL: *Praefatio (I.)*, *i. m.* (3. jegyzet) v.

²¹ Bél Bonfini kiadásával kapcsolatos elképzeléseit l. a tervezetben [STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) II. 1482.]. A Bél által megjelentetni kívánt edíció: BONFINIUS, Antonius: *Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices, et alia...* [ed. Io. SAMBUCUS.] Francofurti, 1581. /RMK III. 706./ Bonfini kritikai kiadása: BONFINIUS, Antonius de: *Rerum Ungaricarum decades*. Ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1936–1941. I–IV., illetve Tom. IV., pars II., *Appendix, Fontes, Index*. Ed. Margarita KULCSÁR, Péter KULCSÁR. Bp. 1976. /BSMRAe Saec. XV./

²² A Bél által használt (akkor még egyetlen) kiadás: ISTHVANI, Nicolaus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622. /RMK III. 1350./ Istvánffyra legújabbban l. NAGY Gábor: „*Tu patriae, illa tuis vivet in historiis*”. *Előkészület egy új Istvánffy Miklós életrajzhoz*. = Századok 2008. 1209–1248. (Szintén jelzi Bél nagybecsülését Istvánffy iránt. L. *uo.* 1211.) Istvánffy tervezett „folytatását” Bél eképpen fogalmazta meg a *Collectio*-tervezetben: „Addetur unius seculi, compendiarum continuatio.” STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) II. 1483.

²³ A két mű: REWA, Petrus de: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Ortu... Brevis Commentarius*. Augustae Vindelicorum, 1613. /RMK III. 1118./; Uő, *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem... Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd... Quibus accessit seorsim Catalogus Palatinorum et Iudicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Longelini...* Francofurti, 1659. /RMK III. 2058./ Révay munkásságára általában

is nagymértékben támaszkodott rá a *Notitiában*, Pozsony város leírásában, amikor a koronázásokról, illetve a magyar koronaékszerekről írt terjedelmes fejezeteket (így elmondhatjuk, hogy Révay tematikájában is hatott, hiszen Bél alighanem az ő műveinek ösztönzésére fordult ilyen nagy érdeklődéssel e tárgykörök felé).²⁴ Lehetek azonban további okok is, amiért Bél a Révay-művek újbóli kiadására gondolt. A *Scriptores* második kötetének előszavában elárulja, hogy gyakori segítőtje, Czemanka András evangélikus lelkész a Révayak családi levéltárában megtalálta a történész-koronaőr saját kezű, utólagos jegyzeteit a *Commentarius* első kiadásához: ez bizonyosan arra ösztönözte Bél, hogy egy új edícióval álljon elő.²⁵ Ami pedig a *Centuriae*-t illeti, ugyanebben az előszóban azt írja, hogy Révay IV. Péter „talán tizenöt évvel ezelőtt” (vagyis valamikor 1731 körül) szerette volna egy újabb, javított kiadását létrehozni elődje posztumusz alkotásának, amely tervébe beavatta Bél, sőt, őt kérte fel a javított kiadás elkészítésére.²⁶ Vagyis Bél Révay mindkét művével behatóbban foglalkozott, illetve a *Commentarius* esetében fontos felfedezés volt a kezében. Ugyanebben a kötetben akarta kiadni Caspar Jongelinus nádor- és országbíró-katalógusát,²⁷ és nem csupán azért, mert annak idején a *Centuriae*-vel együtt jelent meg: többször jelét adta ugyanis annak, milyen fontosnak tartja az ilyesfajta archontológiákat.²⁸ Hozzátette viszont, hogy Jongelinus műve javításra és kiegészítésre szorul.²⁹ A harmadik kötet terjedelmét e három művel nem érezte elégségesnek, ezért „hasonló” munkák hozzáadását helyezte kilátásba – ami alatt alighanem a koronázással, koronával kapcsolatos munkákat kell érteni.³⁰

Az ötödik kötetben lévő kisebb szerzők kiválasztásának háttere már nem ennyire egyértelmű. Gaspar Ens műve főként a Mohács utáni időszakra nyújt néhol többletet Istvánffyhoz képest; Bél esetleg ezért tartotta érdemesnek az újbóli ki-

---

I. BARTONIEK: *i. m.* (20. jegyzet) 389–403.; BÓNIS György: *Révay Péter*. Bp. 1981. /Irodalomtörténeti Füzetek 104./; SZABADOS: *i. m.* (2. jegyzet) 93–103.; Révay *Commentarius*ára, és művének utóéletére gazdag eligazítást nyújt TESZELSZKY, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Szerk. CZIBERE Mária, ford. TROSTOVSKY Gabriella. Pannonhalma, 2009. 215–323.

²⁴ BEL: *Notitia...*, *i. m.* (4. jegyzet) I. 279–352.

²⁵ Erre vonatkozó szavait I. BEL, Matthias: *Lectori erudito...* In: SCHWANDTNER: *i. m.* (2. jegyzet) II. i–xxxiii. [Továbbiakban: BEL: *Praefatio (II.)*] xx. Az utólagos Révay-jegyzetek kérdésére még I. alább a 61. jegyzetet.

²⁶ BEL: *Praefatio (II.)*, *i. m.* (25. jegyzet) xxix.

²⁷ Révay 1659-ben kiadott *Centuriae* c. munkájával együtt jelent meg. L. a 23. jegyzetet. Jongelinus életrajzát I. RÓZSA György: *A Nádasdy-Mausoleum és Nicolaus Avancini*. = ItK 1970. 466–478, különösen: 471–472.; művének értékelésére I. SZABADOS: *i. m.* (2. jegyzet) 103–105.

²⁸ Bővebben I. TÓTH Gergely: Bél Mátyás „*Notitia Hungariae novae...*” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése. I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történeti Könyvtár. Bp. 2007. I. 66–69., 72–73.

²⁹ L. STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) II. 1482.

³⁰ „Addentur analoga, ut sua sit volumini moles.” Uo. 1483.

adásra.³¹ Nadányi János *Florusa* Révayhoz hasonlóan új szemlélete, népszerűsége, emellett a külföldi források nagymértékű használata és a szigorú forráskritika (többek között Bonfini bírálata) miatt kelthette fel Bél figyelmét.³² Ludovico Tubero-ról alkotott véleményéről tudunk a legtöbbet: a *Scriptores Tubero* művét is tartalmazó második kötetének előszavában dicséri a dalmát szerző letisztult, világos stílusát, illetve leginkább azt, hogy ahol *Commentarius* „átfedésben” van Bonfini művével (1490-es évek), ott olyanokat is tartalmaz, amelyek az itáliai szerző munkájában nem olvashatók.³³

A hatodik kötet történeti témájú verses műveinek az összeválogatásánál két szempont látszik érvényesülni: az adott mű forrásértéke, vagy művészi értéke. Taurinus *Stauromachiájáról* Bél a *Notitiában* megjegyzi, hogy azért használja a Dózsa György vezette felkelés leírására, mert egykorú szerző, s nem eléggé ismert.³⁴ Gabelmann *Monomachiája* ugyancsak tartalma, a máshol le nem írt 1581. évi török–magyar párviadal miatt volt becses neki, amelynek adatait a *Notitiában* igen kimerítően hasznosította.³⁵ A többi szerzőt inkább az „emelkedettebb” téma miatt használta Bél, legalábbis a *Notitiában*: Sommer magyar királyokról írt elégiáit Székesfehérvár leírásában, Schesaeus, Czernovicz munkáit pedig az 1566. évi török háború, illetve a tizenöt éves háború hadi cselekményeinek, a keresztény katonák vitézsé-

³¹ Megjegyzendő, hogy „Commentarius” című műve tudomásunk szerint nincs Ensnek, ez vagy Bél, vagy Buder elírása [I. STRUVE–BUDER: *i. m.* (7. jegyzet) II. 1483.]. Nyilvánvalóan a következő művére gondolt Bél: ENS, Gasparus: *Rerum Hungaricarum Historia, novem libris comprehensa...*, Coloniae Agrippinae, 1604. Ezt a kötetet egyébként Bél használja is. L. BELIUS, Matthias: *Comitatus Békésiensis*. Kézirat. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (=EFK), Hist. I. o. 35.

³² NADANYI, Johannes: *Florus Hungaricus*. Anselodami, 1663. /RMK III. 2192./ . Kritikai kiadása és fordítása: *Johannis Nadányi Florus Hungaricus – Nadányi JÁNOS: A magyar Florus*. Kiad. HAVAS László [et al.]. Debrecen, 2001. /ΑΓΑΘΑ XI./

³³ TUBERO, Ludovicus: *Commentariorum de rebus, quae temporibus eius... gestae sunt, libri XI*. Francofurti, 1603. Tubero és Bonfini összehasonlítására l. BEL: *Praefatio (II.)*, *i. m.* (25. jegyzet) xii. Tubero-ra l. VAJDA György, *Tubero Lajos történetíró*. Bp. [1909.]; PETROVICH, Michael B.: *Croatian Humanists and the Writing of History in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. = *Slavic Review* 1978. 4. sz. 624–639, különösen 627, 634.

³⁴ TAURINUS, Stephanus: *Stauromachia*. Viennae Pannoniae, 1519. /RMK III. 5099./ . Kritikai kiadása: TAURINUS, Stephanus: *Stauromachia*. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Bp. 1944. /BSMRae Saec. XVI./ . Fordítása: TAURINUS István: *Paraszi háború*. Ford. GERÉB László. Bp. [1946]. A mű kutatásának eddigi történetét bemutatja, illetve új értelmezési lehetőségeket kínál SZÖRÉNYI László: *Neolatin Dózsa-eposz – homéroszi paródia és lucanusi történeti irónia*. In: *Uő: Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*. Bp. 2002. 51–64. Bél indoklását Taurinus használatára l. BEL: *Notitia...*, *i. m.* (4. jegyzet) III. 52.

³⁵ GABELLMANN, Nicolaus: *Monomachia Hungaro Turcica*. [Monyorókerék], 1588. /RMNy I. 618./ . Részletes ismeretése Bélnél: BEL, *Notitia...*, *i. m.* (4. jegyzet) II. 478–484.

gének, vagy drámai jeleneteknek a leírásához citálta.³⁶ Bizonyos, hogy ennek a szempontnak köszönhetően itteni szereplésüket a *Collectiō*ban is – Bél Schesaeus kapcsán ezt jelzi is³⁷ –, hiszen forrásértékük nemigen jöhetett számításba.

A hetedik, „erdélyi” kötet azért bír jelentőséggel, mert Bél – habár a *Notitiā*ban nem ír Erdélyről – tudatosítani akarta, hogy a magyar történetírói korpuszból nem hiányozhatnak a fejedelemség historikusainak az alkotásai. A pozsonyi tudós bizonyára felismerte, hogy a fejedelemségnek volt egy saját, virágzó történetírása, ezért szentelt neki egy külön kötetet. Közülük Bethlen Farkast emeli ki a *Scriptores* első kötetének előszavában: bár stílusa egyenetlen és gyengébb, mint Istvánffyé – írja – történeti forrásokkal jobban fel van vértézve, mint amaz. Egyébként a keresdi csonka példány szövegét akarta Bél kiadni, amelyből volt egy neki is, és gyakran használta a *Notitiā*ban.³⁸ Bethlen János munkája – kisebb hiátussal – mintegy „folytatása” volt unokatestvérének (bár korábban keletkezett),³⁹ így Bél logikusan őt is bevette a kötetbe, hogy ezáltal egy megközelítőleg teljes erdélyi történet alakuljon ki. Emellett a hajdani kancellár műve a szemtanú-jelleg, a sok levéltári forrás miatt is becses lehetett Bélnek.⁴⁰ Töppelt Lőrinc *Originese* Erdély népeinek bemu-

³⁶ SOMMER, Johannes: *Reges Hungarici... Witebergae*, 1580. /RMK III. 4809./; SCHESAEUS, Christianus: *Ruinae Pannonicae libri quatuor... Witebergae*, 1571. /RMK III. 613./; CZERNOVICIUS, Johannes: *De bello Pannonico libri sex*. Pragae, 1619. Sommer idézését Fejér vármegye leírásában I. BELIUS, Matthias: *Comitatus Alba Regalis*. Kézirat. EFK Hist. I. c. 50–81. Schesaeus művéből a Szigetvár 1566. évi ostromáról szóló részt Bél teljes terjedelmében idézi. I. BELIUS, Matthias: *Comitatus Simegiensis*. EFK Hist. I. ddd. 145–163. Bél az idézés előtt kifejti, hogy a költők sokszor olyan „élő színekkel” képesek leírni egy-egy történeti eseményt – s ezzel az olvasót egyszerre gyönyörködtetni és tanítani –, amire a próza nem képes: „Habent enim id in laudibus poetae, ut rerum gestarum speciem, quam vix adsequitur pedestris oratio, vivis quasi coloribus expriment, lectoresque suos cum insigni voluptate et doceant, et oblectent.” Uo. 144. Czernovicus idézését I. BEL: *Notitia...*, i. m. (4. jegyzet) III. 67–72.

³⁷ A Schesaeus-mű tartalmának ismertetését így fejezi be: „...et plura alia, venuste cantata”. L. STRUVE-BUDER: i. m. (7. jegyzet) II. 1483.

³⁸ Bethlen munkája: BETHLEN, Wolfgangus: *Historiarum Pannonico-Dacicarum Libri X*. [Keresd, 1684–1690.] /RMK II. 2036./ Fordítása: BETHLEN Farkas: *Erdély története. I–V*. Ford. BODOR András, jegyz. PÁLFFY Géza, szerk. JANKOVICS József. Bp.–Kolozsvár, 2000–2010. Bethlen művére I. BARTONIEK: i. m. (20. jegyzet) 480–499. Bél véleménye Bethlen művéről: I. BEL: *Praefatio (I)*, i. m. (3. jegyzet) iii., fordítása: BÉL: *Előszó, i. h.* (3. jegyzet) 668.

³⁹ Bethlen János műve: BETHLEN, Joannes: *Rerum Transylvanicarum libri IV*. [Szeben, 1663.] /RMK II. 1022./, majd Amszterdamban is megjelent 1664-ben /RMK III. 2238./ Fordítása: BETHLEN János: *Az erdélyi történelem négy könyve...* In: UÓ: *Erdély története, 1629–1673*. Ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, jegyz., utószó: JANKOVICS József. Bp. 1993. 5–168. Bethlen János életére és művére I. BARTONIEK: i. m. (20. jegyzet) 460–479.; JANKOVICS József: *Bethlen János, a politikus és a történetíró. Erdély története Szalárdi és Cserei között*. In: BETHLEN J.: *Erdély története...*, i. m. (39. jegyzet) 603–619.

⁴⁰ BARTONIEK: i. m. (20. jegyzet) 472–473., JANKOVICS: *Bethlen János...*, i. h. (39. jegyzet) 615–616.

tatása – illetve az akkor egyre aktuálisabb és heves vitákat kiváltó „öslakos-kérdés” boncolgatása – miatt kerülhetett be a *Collectió*ba;⁴¹ Szamosközy Istvánnak az Erdély területén talált római és egyéb feliratokat tartalmazó *Analectája* pedig bizonyára különleges témája és tartalma, illetve Bél epigráfiai érdeklődése miatt lett a tervezet része.⁴²

A nyolcadik, „délsláv” kötet első és legfontosabb műve Johannes Lucius *De regno Dalmatiae... c.* munkája.⁴³ Bélnek korán feltűnt, hogy Lucius milyen nagy mennyiségű Árpád-kori, illetve általában középkori oklevelet tudott felkutatni a dalmáciai püspökségek és más egyházi intézmények levéltáraiból, s hogy ezeket milyen jó forráskritikai érzékkel használta fel. Ezért sűrűn elővette a trogiri (traguriumi) származású tudós munkáját *Notitiájában*, különösen püspök- és érsekarchontológiák összeállításához.⁴⁴ A *Scriptores* harmadik kötetében pedig – amelyben Lucius munkája végül megjelent – többek között azt emelte ki előszavában a dalmáciai szerzőről, hogy számos esetben rácáfol Thuróczy és Bonfini állításaira az általa talált oklevelek alapján⁴⁵ – ami megmagyarázza, miért akarta elhelyezni a *Collectió*ban. Ráttkay György *Memoriája* bizonyára szintén az okleveles anyagon alapuló fontos kutatási eredményei miatt, illetve hiánypótló jellege révén – főként Szlavóniát tekintve – került bele a *Collectió*ba, illetve azért is, mert Luciust jól kiegészítette (gondolva itt ismét Szlavóniára, vagyis arra, hogy Ráttkay főleg

⁴¹ TOPPELTINUS, Laurentius: *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lugduni, 1667. /RMK III. 2391./ Művére általában I. BARTONIEK: *i. m.* (20. jegyzet) 209–220. Az öslakos-kérdésről ír TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*. Bp. 1969. /Modern Filológiai Füzetek 6./ 67–69.; a kérdés aktualitására Bél műveiben I. TÓTH Gergely: „*Qua dialecto loquantur?*” *A Magyarországon beszélt nyelvek és nyelvjárások feltérképezésének kísérlete Bél Mátyás Notitiájában* In: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. Budapest, 2008. április 17–18. Szerk. KOROMPAY Klára [et al.]. Bp. 2009. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 229./, 163–185., itt 171–172, 176, 178.

⁴² Szamosközy műve: ZAMOSIUS, Stephanus: *Analecta Lapidum vetustorum...*, Patavii, 1593. /RMK III. 5530./, Francofurti, 1598. /RMK III. 917./; újabb kiadása (Szamosközy egy másik, hasonló tárgyú, de kéziratos munkájának közlése mellett): SZAMOSKÖZY István: *Analecta lapidum (1593) – Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum (1598)*. S. a. rend.: BALÁZS Mihály, MONOK István. Szerk. MONOK István. Szeged, 1992. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33./

⁴³ LUCIUS, Johannes: *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelodami, 1668. Kétnyelvű kiadása: LUČIĆ, Ivan: *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske – LUCIUS, Johannes: De regno Dalmatiae et Croatiae*. [Kiad.] Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ. Zagreb, 1986. /Biblioteka [!] Latina et Graeca, Knjiga 7./ Kösönöm Varga Szabolcsnak, hogy felhívta a figyelmem erre a kiadásra.

⁴⁴ Vö. TÓTH Gergely: *Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzal = Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúltra. (1700–1740)*. Szerk.: GÓZSY Zoltán, VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár. Pécs, 2009. /Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII./ 103–119., itt: 113.

⁴⁵ BEL: *Praefatio (III.)*, *i. m.* (18. jegyzet) xxii.

eme országrész eseményeivel foglalkozott).⁴⁶ Ami az „ismeretlen szerző minap megjelent, Boszniáról szóló értekezését” illeti, alighanem a *Spicilegium observationum historico-geographicarum de Bosniae regno...* című, 1737-ben kiadott propagandaműről van szó, amely már a címével is jelzi, hogy a Boszniába nyomuló császári csapatok jogi-történeti „támogatására” készült.⁴⁷ Annak ellenére azonban, hogy nyilvánvalóan politikai célokat szolgált (erről tanúskodik „naprakész” megjelenése is), meglehetősen alapos munkáról van szó, amely egyszerre adja – persze a császár Bosznia feletti jogának bizonyítása mellett – a terület történeti és földrajzi ismertetését, igen nagy elbeszélő forrásanyagot felvonultatva (köztük a *De administrando imperio*, Spalatói Tamást, Luciust és a teljes magyar történetírást, Thúróczytól Istvánffyig, Rátkayig). Ám a mű gyorsan elvesztette aktualitását – amiként a császár seregei a háborút –, így nem meglepő, hogy később Bél nem említi, s műveiben sem tűnik fel.

A Collectio további sorsa és részleges megvalósulása

Bél a *Scriptores* első kötetének előszavában azt írta, hogy legfőbb támogatójának, VI. Károlynak a halála húzta keresztül a *Collectio* terveit. Ez elég hihető indok, hiszen Bél a *Notitián* köztudottan császári jóváhagyással dolgozott, s az idézett előszóban is megjegyzi, hogy a császár tudtával és támogatásával készítette elő a „magyar írók gyűjteményét”. Felmerülnek azonban más okok is. Andreas Mohr császári tanácsosnak címzett levelében Bél azt írja, hogy pártfogójának, Pius Nicolaus Garelli császári könyvtárosnak és orvosnak a halála (1739) is közrejátszott a terv meghiúsulásában⁴⁸ – ami ugyancsak elég valószínű, hiszen Garelli korábban sokat segített Bélnek, így a császárnál kijárta, hogy a *Notitia* harmadik kötete anyagi támogatást kapjon.⁴⁹ Végül a *Nova Acta Eruditorum* fentebb már említett recenzense azt tartja a kudarc okának, hogy egyeseknek érdekükben állt elragadni Béltől a *Collectio* kiadásának dicsőségét, továbbá, hogy nem akadt mecénása sem a munkának.⁵⁰

⁴⁶ RÁTKAY, Georgius: *Memoria Regum, et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Viennae Austriae, 1652. Rátkay életére és munkásságára l. BARTONIEK: *i. m.* (20. jegyzet) 415–424.; BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Rátkay György horvát históriája*. Bp. 2000. /Irodalomtörténeti Füzetek 148./

⁴⁷ [Johann Gottfried von Meiern(?):] *Spicilegium observationum historico-geographicarum de Bosniae regno Hungarici quondam juris occasione armorum Caesarorum hoc anno MDCCXXXVII. in Bosniam motorum*. Lugduni Batavorum, 1737.

⁴⁸ A levélre l. a 9. jegyzetet.

⁴⁹ L. Bél Mátyás levelét Pius Nicolaus Garellinek. Pozsony, 1739. január 26. BÉL: *Levelezése... i. m.* (9. jegyzet) nr. 753.

⁵⁰ Folytatva a 6. jegyzetben megkezdett idézetet: „...quia vero reperiebantur eo tempore, qui sua interesse crediderunt, eam instauratae Hungaricae Historiae gloriam Belio eripi; neque praebitor inventus est, qui consilium sumtibus [!] iuaret; accidit, ut, mortuo inprimis Augustissimo Carolo, omnis ea destinatio sensim evanesceret.” *Nova Acta...*, *i. m.* (6. jegyzet) 194.

Bél azonban nem adta fel azonnal a kiadás tervét. 1741-ben, a pozsonyi országgyűlés alatt meglátogatta őt többek társaságában Johann Anton Cerovacz de Benzoni (1693–1745) zenggi és modrusi püspök, aki megkérdezte Béltől, hogy fog-e készíteni országleírást Horvátországról és Dalmáciáról is. Bél nemmel válaszolt, de elárulta, hogy tervezett forrásgyűjteményének (vagyis a *Collectiónak*) a nyolcadik kötetében a dalmát és horvát történetírókat, elsősorban Luciust szeretné kiadni, és pedig javítva, kiegészítve és magyarázva, amihez a dalmát és horvát urak, illetve Benzoni segítségét kérte. A püspök segítőkésznek mutatkozott, s azt javasolta Bélnak, hogy kívánságait pontosan jegyezze le, amit aztán a pozsonyi tudós – kissé későn, 1743-ban – meg is tett.⁵¹ A Benzoninak elküldött, nagyszabású forrásgyűjtést (oklevelek, feliratok) és jelentős kiegészítéseket (királyok táblázatai, püspök-, prépostarchontológiák stb.) megcélzó vázlat világosan jelzi, hogy Bél fellelkesült a püspök váratlan ajánlatától, és komolyan számolt a *Collectio*, de legalábbis a Lucius-mű kiadásával. Ám Benzoni halála (1745) újból keresztülhúzta a számításait. Hogy végül feladta eredeti elképzelését, sejteti az a tény, hogy a *Collectio* tervezett hatodik kötetének darabjait „áthelyezte” az *Adparatus* jövőbeni *deca*-saiba (bár az „áthelyezés” időpontja nem tisztázott), ám ezek sem készültek el.⁵²

1744-ben Bél értesült a bécsi könyvkiadó, Paul Kraus, illetve a császári könyvtárban kutató bécsi történészek, Andreas Mohr, majd Johann Georg Schwandtner kezdeményezéséről, amely Bongars gyűjteményének, s benne leginkább Thuróczy művének újbóli, javított és kiegészített kiadására vonatkozott.⁵³ Mohr tájékoztatta Bélt az ötletéről, amelyet az kedvezően fogadott, bár jelezte, hogy hajdan neki is volt hasonló terve.⁵⁴ Hozzátehetjük: eredetileg ő is éppen Thuróczy, illetve – ha jól értelmezzük szavait – a Bongars-kötet kiadását képzelte el, az lett volna

⁵¹ L. Bél Mátyás levelét Johann Anton Benzoninak. Pozsony, 1743. május 6. In: BÉL: *Levelezése...*, i. m. (9. jegyzet) nr. 837. Az 1741. évi eszmecséréről a *Scriptores* harmadik kötetében van egy rövid beszámoló, ahol alighanem maga Bél emlékezik meg (bár egyes szám harmadik személyben) a püspökkel való beszélgetéséről. A szövegben egyébként hivatkozás van a Struve–Buder-féle kötet vonatkozó helyére is, ahol a *Collectio* tervezete (így a nyolcadik köteté is) található. L. SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) III. 793–794. Bél Benzoninak adott válaszát (ahol hivatkozik Buderre) teljesen félreértette Gárdonyi Albert, aki szerint Bél „felemlítette azonban, hogy Lucius művét a Struvius–Buderius-féle »Bibliotheca historica selecta« VIII. kötetében tervezi kiadni.” L. GARDONYI: i. h. (2. jegyzet) 365. A szövegben szereplő „ubi Tomo VIII.” természetesen a *Collectio* tervezett nyolcadik kötetére vonatkozott (s a tervezetben valóban ott szerepel Lucius). L. SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) III. 794. Ugyanitt közölve van az 1743-ban Benzoninak küldött, Lucius kiadására vonatkozó vázlat néhány ponton módosított változata is. L. uo. 790–793. (A két szöveg közötti különbségeket Szelestei N. László rögzítette a fent említett levélhez fűzött jegyzetekben. L. BÉL: *Levelezése...*, i. m. (9. jegyzet) 613–614.)

⁵² L. V. KOVÁCS: i. h. (2. jegyzet) 151–152. Még l. táblázatunkat.

⁵³ A kiadás előkészületeire l. BEL: *Praefatio (I.)*, i. m. (3. jegyzet) v–vi., fordítása: BÉL: *Előszó*, i. h. (3. jegyzet) 670–671. Mohrról itt nem ír, az ő szerepe a Béllal való levelezéséből ismerhető meg. L. a következő jegyzetet.

⁵⁴ Csak Bél válaszelevelét ismerjük, amelyre l. a 9. jegyzetet.

a sorozat első kötete. Mindazonáltal Mohrnak írt válaszlevelében idős korára hivatkozva jelezte, hogy nem kívánt komolyabb részt vállalni a kiadás munkájában.⁵⁵ Az előszó írására vonatkozó felkérést azonban elfogadta, de csak úgy, ha már megkapta a kész munkát.⁵⁶ Ebből is látszik, hogy a bécsiek vállalkozásából kinövő *Scriptores* első kötetének összeállításában nem volt szerepe, bár értesült az abban megjelenő, Anonymus által írt *Gesta Hungarorum*-ról, illetve a Képes Krónika felhasználásáról is.⁵⁷

A sorozat második és harmadik kötetének összeállításában azonban Bél igen aktívnak mutatkozott. Az előszókat e kötetekhez is ő írta, s ezekben sokat elárul azok elkészültéről. Kiderül belőlük egyrészt, hogy a második kötet elején Vitéz János levelei (amelynek kéziratát a császári bibliotékában találták meg), illetve az azt követő, Johann Zermegh által írt *Commentarius* még bizonyosan a bécsiek kezdeményezésére került be a kötetbe,⁵⁸ bár az utóbbi kiadásához már Bél – jegyzetekkel ellátott – kézírata szolgált alapul, amelyet aztán fia, Bél Károly András rendezett sajtó alá a kötetben (vagyis Bél bevonta a fiát is a munkába).⁵⁹ Tubero művének a közlése⁶⁰ már esetleg Bél ötlete volt, aki, mint láttuk, maga is ki akarta adni; de még inkább valószínűsíthető ez Révay két munkája és a kötet egyéb darabjai kapcsán. Ami Révayt illeti, láttuk, hogy Bél alaposan ismerte és használta mindkét munkáját, ugyanúgy Jongelinusét, s maga is ki akarta adni őket. Elég logikus, hogy ő javasolta megjelentetésüket a *Scriptores*-ben, amit az is erősít, hogy a *Commentarius* szövege Révay utólagos jegyzeteivel együtt jelent meg, amelyeket, ahogy már írtuk, Bél szerzett meg Czemankán keresztül, s amelyek révén – mint büszkén megjegyzi – a *Commentarius* e kiadása jobb lett, mint az 1613-as és 1732-es edíciók.⁶¹ A kötetben lévő kisebb munkák, amelyek a *Commentarius*-hoz kapcsolódva

⁵⁵ L. uo.

⁵⁶ L. Bél Mátyás levelét Andreas Mohrnak. Pozsony, 1744. nov. 16. In: BÉL: *Levelezése...*, i. m. (9. jegyzet) nr. 873.

⁵⁷ L. Bél Mátyás levelét Radvánszky Lászlónak. Pozsony, 1744. dec. 10. Uo. nr. 874.

⁵⁸ Vitéz János leveleit I. SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) II. 1–106; Zermegh munkája: uo. 382–415.

⁵⁹ L. BEL: *Praefatio* (II.), i. m. (25. jegyzet) xvi–xvii.

⁶⁰ A Tubero-mű kiadását I. SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) II. 107–381.

⁶¹ L. BEL: *Praefatio* (II.), i. m. (25. jegyzet) xx. Megjegyzendő, hogy Kees Teszelszky, a Szent Korona recepció-történetének kutatója kiváló könyvében kétségbe vonja, hogy valóban léteztek volna ezek a Révay által írt utólagos jegyzetek, s azzal véli megcáfolni azok valóságát, hogy rámutat: a Schwandtner-féle kiadásban szerepel – Révay szövegének kiegészítéseként – a koholt „Szilveszter-bulla”, ám a hamisított irat csak 1644-ben, jóval Révay halála (1622) után keletkezett. L. TESZELSZKY: i. m. (23. jegyzet) 315–317. Úgy gondolta tehát, hogy Bél a Szilveszter-bulla közlését Révay utólagos jegyzeteként próbálta „eladni”, s mivel ez képtelenség, következőképpen a Révay-jegyzetekre való hivatkozás is csak egy kitaláció. Nem vette azonban észre, hogy a Schwandtner-féle kiadás részben az 1732-es nagyszombati jezsuita edíción alapul (ez már Bél előszavából is kiderül, I. BEL: *Praefatio* (II.), i. m. (25. jegyzet) xx.), s annak összes kiegészítését, bővítményét, sőt, még az előszavát is tartalmazza. Ezért szerepel a Szilveszter-bulla is benne (SCHWANDTNER: i. m. (2. jegyzet) II. 438–439.), mivel azt is a jezsuita kiadványból vette át. (L. REWA, Petrus de: *Com-*

ugyancsak a koronázásról, koronaékszerekről szólnak, egyértelműen Bél ötlete alapján kerülhettek be a kötetbe: Schmeitzel Márton munkájáról még csak sejteti, de Torkos József győri evangélikus rektor Mária Terézia koronázásáról szóló műve kapcsán már egyértelműen kijelenti, hogy ő vette fel a kiadandó munkák közé.⁶² A korona és a koronázás tematikája már csak azért is világosan Bél kezdeményezésére mutat, mert a tervezett *Collectio* harmadik kötetében, mint írtuk, ő is kisebb „hasonló” munkák kiadását képzelte el a kötet terjedelmének a növelésére, ami aztán itt meg is valósult.

A *Scriptores* harmadik kötetében Lucius nagy műve, illetve a mű 1666-os kiadásában megjelent egyéb dalmát és horvát vonatkozású történeti munkák jelentek meg újból. Volt emellett néhány egyéb darab is, így Jacobus Pfiaczevich *Illyricum* című munkája, amelyet Bél Károly András válogatott be a kötetbe,⁶³ illetve megjelentek nyomtatásban azok az adalékok (püspöklisták, feliratok) is, amelyeket Georg Wilhelm Chiolich von Löwensberg (1699–1764), zenggi és modrusi püspök osztott meg Béellel, miután „átvállalta” elődje, Benzoni adatgyűjtésre vonatkozó ígéretét – bár Bél szerint csak „bizonyos mértékig” (*quadam tenus*).⁶⁴ Végül közölve lett Bél pontokba szedett tervezete Lucius művének kiegészítéséről, amelyet még 1743-ban írt Benzoninak, de a *Scriptores*be módosítva, és friss, 1748-as dátummal és

---

*mentarius Petri de Réva... de Sacra Regni Hungariae Corona, ad nostra usque tempora continuatus. Dum in... Universitate Tyrnaviensi... theses prooemiales logicae propugnaret... Paulus Okolicsanyi... praeside R. P. Ioanne Szegedi... Tyrnaviae, 1732. 7–11. Megjegyzendő, hogy e 'liber gradualis'-on kívül megjelent ugyanabban az évben egy másik változat is ugyanannál a nyomdásznál (Berger), amely nem tartalmazza a Révayakról szóló tudós bevezetőt, de törzsszövege megegyezik a Bél által használttal. L. Uő: *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, brevis commentarius... Tyrnaviae, 1732.*) Egyébként a jezsuiták sem úgy tüntették fel a bullát, mintha az Révay saját szövege lenne (bár a rész betoldás-jellegére elég szerencsétlen módon csak egy lapszéli NB. – nota bene – illetve a betoldás végén lévő „pergit Auctor” utal. L. uo. 6, 11.). Következésképpen Teszelszky cáfolata félreértésen alapul, mivel senkinek – sem a jezsuitáknak, sem Bélnek – nem állt szándékában Révay sajátjaként feltüntetni a bulla közlését. Nem segít persze a helyzeten a jezsuiták fent már említett megtévesztő eljárása, illetve az sem, hogy Bél Károly András, akit apja megbízott a Révay-szöveg közlésével, nem jelölte külön, hogy melyek Révay utólagos jegyzetei. Bizonyosan e jegyzetek közé tartozik azonban a magyarok eredetével kapcsolatos kiegészítés (l. SCHWANDTNER: *i. m.* (2. jegyzet) II. 436–437.), amely nem szerepel sem az 1613-as, sem az 1732-es edícióban. Ami az adatközlő Czemanka Andrást illeti, Bél szorgalmas segítőtársa volt, aki sok iratot másolt Bélnek Turóc vármegye levéltárából (l. TÓTH: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae”...*, *i. m.* (28. jegyzet) I. 96–97.): ez szintén alátámasztja Bél állításait a Révay-jegyzetekről és azok forrásáról. De hogy pontosan melyek ezek a jegyzetek, azt a három edíció (1613-as, 1732-es és 1746-os) alapos összevetése és „szétválasztása” döntheti el, amire a közeljövőben kísérletet fogunk tenni.*

⁶² L. BEL: *Praefatio (II.)*, *i. m.* (25. jegyzet) xxi, xxiv–xxv.

⁶³ L. BEL: *Praefatio (III.)*, *i. m.* (18. jegyzet) xxxviii. A művet l. SCHWANDTNER: *i. m.* (2. jegyzet) III. 784–790.

⁶⁴ L. BEL: *Praefatio (III.)*, *i. m.* (18. jegyzet) xxxix. Az adalékokat l. SCHWANDTNER: *i. m.* (2. jegyzet) III. 466–473.

bevezetővel került bele.⁶⁵ Mindez eléggé nyilvánvalóvá teszi, hogy a harmadik kötet Bél ötletéből született. Ő volt az, aki nagyra tartotta Luciust és ki akarta adni művét, ráadásul a Benzonival való kapcsolatfelvétel hatására bizonyára még inkább foglalkoztatta a dalmát történetíró munkája. Ehhez járult még, hogy a Löwensberg-től kapott anyag is a kiadás megvalósítására ösztönözhetette. Ezért tette félre a *Collectio* többi, tervezett kötetét, s „ugrott” rögtön a nyolcadik kötethez, hogy azt a *Scriptores* keretein belül elkészíthesse. E munkába ismét bevonta a fiát is, ami szintén kezdeményező szerepére utal. Schwandtner, ahogy arra Bél többször is utal, a filológiai munkát, a kéziratok, illetve nyomtatványok ellenőrzését, gondozását végezte el (bár nem minden esetben, hiszen Bél Károly András is kivette a részét ebből) – ennyiben tekinthető a gyűjtemény kiadójának. Az irányítás azonban bizonyosan Bél kezében volt, aki a *Scriptores* második és harmadik kötetével részben pótolhatta azt, amit a *Collectió*val nem tudott megvalósítani.

Összegzés

A *Collectio scriptorum Hungaricorum* – ha már Bél felvetette a párhuzamot – nem „versengetett volna” Muratori művével. Az itáliai történész-filológus nagyszabású gyűjteménye középkori, főként addig kéziratban lévő munkákat tartalmaz, míg Bél felvázolt sorozata – éppen fordítva – kivétel nélkül már korábban is ki-nyomatott, és nagyrészt újkori munkákat foglalt volna magába. Az összehasonlítás persze igazságtalan, hiszen amellet, hogy a középkori magyar kútfők sokkal kisebb számban maradtak fenn, Bélnek is sokkal nehezebb volt hozzájutnia ezekhez (ahogy arról nem győz elégszer panaszkodni), mint itáliai kollégájának, aki ráadásul a modenai hercegi könyvtár vezetője volt. A pozsonyi tudós ezért – jobb híján – a legfontosabb, de korábban már megjelentetett magyar vonatkozású történeti műveket akarta kiadni, a kor színvonalán álló tagolással, filológiai és magyarázó jegyzetekkel, kiegészítésekkel, illetve előszóval ellátva. Bél összeállítása jól átgondolt konstrukció, és a céljai is világosak: legfontosabb történetíróink legyenek könnyen hozzáférhetőek, s jó minőségben olvashatók. A 17. században készült, új szemléletet, szigorúbb forráskritikát alkalmazó, vagy más okból hiánypótló munkák (Révay, Nadányi, Ráttkay és különösen Lucius) „beemelése” pedig a honi történetírói kánont akarta gyarapítani, frissebbé, naprakészebbé tenni. Fontos vonás az erdélyi és a dalmát, horvát történetírók felvétele a tervezetbe, ami akár jelzéseként is értelmezhető: a magyar történettudomány nem mondhat le Erdély és a Dráván túli területek történelméről, kútfőiről, mégha e területek politikai és kulturális kötelékei meg is lazultak Magyarországgal. Végül hangsúlyozni kell, hogy Bél plánuma gazdag nyugat-európai előzményekkel rendelkezik: a *Collectió*val a német területen már nagy hagyománnyal rendelkező műfajt, a „nemzeti történetírók gyűjteményét” szerette volna megvalósítani, miként Muratori, akinek a munká-

⁶⁵ L. az 51. jegyzetet.

ja szintén nagy hatással volt Bélre. Munkájához azonban nem tudta megszerezni a kellő támogatást.

Folytatva a Muratori-párhuzamot: jellemző, hogy a rendkívül fontos középkori kútfőket (Anonymus, Képes Krónika, Vitéz-levelezés) közlő, vagy legalábbis felhasználó Schwandtner-féle *Scriptores*, amelyhez Bél is csatlakozott, a bécsi császári könyvtárból, az ott megtalált kódexek révén indult el, mint ahogy Muratori is egy jelentős gyűjtemény vezetőjeként adhatta ki a *Rerum Italicarum Scriptores* kötetét. Csakhogy a bécsi könyvtárosok a második kötethez, úgy tűnik, már nem tudtak elegendő magyar vonatkozású kéziratot felkutatni (a Vitéz-levelezésen kívül), így Bél tanácsát kérték, aki saját *Collectiója* tervezett harmadik kötetének darabjait, vagyis a Révay-műveket és a koronázással kapcsolatos egyéb munkákat ajánlotta. A *Scriptores* harmadik köteté pedig már talán egyenesen Bél kezdeményezésére született meg, hiszen a pozsonyi tudós Lucius kiadásával korábban különösen sokat foglalkozott. Tehát a Schwandtner-féle kiadvány második és harmadik köteté javarészt Bél elgondolásai alapján, illetve hathatós közreműködése révén (a terjedelmes előszók mellett gondolva itt a Zermegh- és Révay-kéziratok elküldésére, Lucius esetében a Löwensbergtől kapott anyag és saját tervezete közlésére, fia bevonására stb.) készült el. Ebből következőleg viszont Bélt nem csupán a *Scriptores* „előszó-írójának”, hanem sokkal inkább társszerzőjének, szerkesztőjének kell tekintenünk, s így kell tárgyalnunk életművében is.

GERGELY TÓTH

**Mátyás Bél's unknown plan of edition of sources:
the *Collectio scriptorum Hungaricorum***

Mátyás Bél (1684–1749), exquisite historian and polyhistor, felt it very important to publish Hungarian historical sources: an ambition shown in his collection, the *Adparatus*. However, beside the *Adparatus*, which contains miscellaneous materials, Bél also wanted to publish a series of seven volumes in order to issue the most important Hungarian historical works, provided with proper section arrangements, philological as well as explanatory notes, additions and introductions, according to contemporary standards. Bél sent the plan of the series to Johann Gottlieb Buder, who published it in Burkhard Gotthelf Struve's bibliographic work's new and supplemented edition (*Bibliotheca historica selecta... I–II*. Ienae, 1740. II. 1482–1484.). Bél's concept is well structured and its goals are equally clear: he intended the works of the most significant Hungarian historiographers known in his time (Thuróczy, Bonfini, Istvánffy etc.) to be easily accessible and readable in good quality. By including the works created in the 17th century, applying new perspectives, themes and more rigid text criticism – the works of Révay, Nadányi, Ráttkay and especially the one by Lucius – Bél wanted to enrich the Hungarian historiographical canon, rendering it fresher and more up-to-date. An important characteristic of the plan is that it contains Transylvanian, Dalmatian and Croatian historiographers, which can be conceived as a warning: Bél suggested that the Hungarian historiography could not neglect the history and sources of Transylvania nor the territories over the Drava, even though the political and cultural links of these territories with Hungary had loosened. Finally it has to be emphasised that Bél's plan was based on rich Western-European antecedents: with the *Collectio* he meant to create a work in a genre of great tradition in German territory, the „collection of national historiographs”, similarly to Mura-

tori (whose work, the *Rerum Italicarum scriptores* had also had a great influence on Bél). Unfortunately Bél could not get the support needed for his collection.

Bél was requested in 1744 to write an introduction to the critical text edition of *Scriptores rerum Hungaricarum* by the Viennese historian, Johann Georg Schwandtner. Although the first volume of the edition brought a scholarly sensation by publishing Anonymus's work, the librarians of Vienna were not able to explore enough manuscript sources of Hungarian interest to fill up the second volume, therefore, they probably asked Bél's advice who suggested the selection of the planned third volume of his own *Collectio*, namely the works of Révay and other works related to the coronations of the Hungarian kings. As for the third volume of *Scriptores* with its Croatian and Dalmatian writers – containing first of all the work of Lucius, entitled *De regno Dalmatiae...* –, it was probably carried out following Bél's initiative, knowing the fact that Bél had spent considerable time on publishing Lucius. Consequently, the second and third volumes of the Schwandtner-edition were framed on Bél's conceptions and were prepared with his effective cooperation – as can be seen from many allusions in the introductions by Bél written for the three volumes of *Scriptores*. As a result, we have to consider Bél as a co-author and editor of the *Scriptores* rather than a mere writer of introductions, and thus treat the work when studying his oeuvre.